

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 38, Haziran 2019, s. 193-201

ISSN: 2149-0821 Doi Number:<http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.5073>

Dr. Öğretim Üyesi Özgür ÇETİNTAŞ

Bitlis Eren Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi,

ocetintas@beu.edu.tr

ANKARA ZİNCİRLİ CAMİİ YAZI VE SÜSLEME ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Özet

İslam dininin ibadet mekânı olarak camiler, kültürel hayatın önemli unsurlarından biridir. Kelime anlamı olarak “cem olunan, toplanılan yer” anlamında cami mekânı; fiziksel olarak insanların toplanıp bir araya gelerek başta ibadet olmak üzere, diğer sosyal ihtiyaçlarını giderdikleri bir mekân olmanın yanı sıra, kültürel ve sanatsal olguların halkla buluşturulduğu alanlardır. İslam dininin ilk ibadet mekânı olan Mescid-i Nebevî; inşa edildiği dönem, ekonomik ve kültürel koşullar göz önüne alındığında oldukça sade bir yapıdadır. Buna karşılık, İslam’ın gitgide yayıldığı ve farklı coğrafyalarda farklı kültürlerle kaynaştığı devirlerde camiler, o kültürün sanat ve estetik zevkine göre şekillenerek daha gösterişli, sanatsal yönüyle daha süslü, mimari açıdan daha donanımlı ve sosyo-kültürel açılardan çeşitlilik arz eden yapılar haline almıştır. Tarih boyunca camiler, İslam dininin estetik anlayışına uygun olarak kuşak yazıları, kubbelerine ve ahşap elemanlarına uygulanan kalemişi süslemeleri ile ruha ve göze hitap etmiştir. Bu araştırmada, Ankara’nın Ulus ilçesinde bulunan 1879’da inşa edilen Zincirli Camii’nin yazı ve süsleme özellikleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Hat Sanatı, Bitkisel Süsleme, Ahşap İşçiliği, Anadolu Selçuklu, Geometrik Süsleme.

ANKARA ZİNCİRLİ MOSQUE WRITING AND DECORATION FEATURES

Abstract

As a place of worship of Islamic religion, mosques are an important element of cultural life. The meaning of the mosque in terms of the word, “the place where people gathered”. In addition to being a place where people physically meet and meet other social needs, especially by worshiping and gathering together, it is the areas where cultural and artistic events are brought together with the public. Masjid al-Nabawi, the first place of worship of Islam; The period in which it was built is quite simple considering the economic and cultural conditions. On the other hand, in periods when Islam was gradually spreading and blended with different cultures in different geographies, the mosques became more fancy, more ornamental, more architecturally well-equipped and diverse in terms of socio-cultural aspects, shaped according to the art and aesthetic taste of that culture. Throughout history, the mosques appealed to the spirit and the eye with the ornaments applied to the generations, domes, and wooden elements in accordance with the aesthetic understanding of the Islamic religion. This review will examine the writing and decoration features of the Zincirli Mosque, which was built in 1879 in the district of Ulus, Ankara.

Keywords: Ankara, Islamic calligraphy, illumination, woodworking, Anatolian Seljuks, geometric illumination.

İslam Mimarisinde Camiler

Her dinin kendine özgü ibadet alanı olduğu gibi İslam inancını benimseyenler için bu mekân, camidir. Güncel Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre cami kelimesi “Müslümanların ibadet etmek için toplandıkları yer¹” anlamını taşımaktadır. İslam öncesi devirlerde Araplar genellikle göçebe bir hayat sürmekle birlikte bir kısım nüfusun da şehirlerde yaşadığı bilinmektedir. Kuvvet kazanıp sayıları artınca ibadetlerini toplu olarak yapmaya başlamış, Mekke’de bu iş için Dârüerkam’ı kullanmışlardır. Medine’de Kuba Mescidi, Mescid-i Kibleteyn (İki Kibleli Mescid) ve Mescid-i Dırar ilk bilinen mescitlerdendir (Çam, 1994: 150).

¹ Güncel Türk Dil Kurumu Sözlüğü,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cdbfc0cb07126.02502284 adresinden 14.04.2019 tarihinde alınmıştır

Resim 1. Kuba Mescidi. 622.

İnşasında peygamberin de çalıştığı rivayet edilen mescid, hicret sırasında inşa edilmiştir. İlk planı hakkında kesin bilgiler bulunmamakla birlikte birçok rivayette kare planlı olduğu, bir minaresinin bulunduğu ve yüksek olmayan duvarlarla çevrildiği belirtilmektedir. Zamanla birçok ilaveler ve değişiklikler yapılan mescid, günümüzde ilk halinden oldukça uzaktır. İnşa edilen ilk mescidler tamamen toplu ibadet ihtiyacını karşılamak maksadıyla ve estetik kaygılardan uzak bir mimari anlayışla vücuda getirilmişlerdir. Coğrafyanın etkisi kullanılan malzemeyi belirlediği gibi; ibadethanenin avlusunun açık mı kapalı mı olacağını da belirlemiştir. Zaman içerisinde İslam'ın yayılması, farklı kültürlerle olan münasebeti, ekonomik ve sosyal koşulların zenginliği gibi birçok etken tüm İslam sanatında olduğu gibi, mimaride de belirleyici olmuştur. Yapının gövdesine müessir olan iklim zaruretlerinin, süslerine de tesir ettiğini hatırlatmalıyız. Muhtelif İslam memleketlerinde müşterek olan mimarî bezemenin birçok özelliği, portallerdeki hendesî veya üsluplaştırılmış nebatî oyma süslerinin derinlik dereceleri, bu süslerin örgüleri arasındaki genişlik nispetleri, gömme keramiklerin gruplaştırılması, güneşin dikkate alınmasıyla vücut bulmuştur (Yetkin, 1954: 11).

Camilerde Süsleme

Camilerde süsleme unsurları ilk olarak dış cephede, yani taş üzerinde görülür. Taş süslemenin ilk örneklerine Emeviler döneminde rastlanır. Yaygın olarak kullanılan malzemenin taş olması, doğal olarak süslemeyi de etkilemiştir. Emevi dönemi taş süslemesinde bitkisel unsurlar yoğunluktadır. Motifler ağırlıklı olarak Suriye ve Mısır üslubunu andırmaktadır (Can-Gün, 2012: 264). Temel hatlarıyla meyve çiçeklerinin ve yaprakların bulunduğu kıvrımlı (helezon) dallardan oluşan bitkisel süslemelerden bahsetmek mümkündür. Taş süslemenin bitkisel kompozisyonlardan başka bir diğer önemli desen grubu da geometrik desenlerden oluşan süslemelerdir. Geometrik süslemeler kaynak olarak tek bir formdan (daire, kare vb.) doğar ve o formun çoğaltılıp farklı ölçülerde veya aynı ölçüde tekrarlanmasıyla oluşturulur. Bir başka süsleme tekniği ahşap işçiliğinde karşımıza çıkmaktadır. Taş süslemede kullanılan süsleme grupları ahşap üzerine de uygulanabilmektedir. Ancak ahşap doğası gereği daha yumuşak ve daha kolay şekillendirilebilir malzeme olduğu için sanatçıya başka imkânlar da sunmuştur. Kündekâri tekniği, bu imkânlardan biridir ve ahşap çitalara açılan kanallar

kullanılarak yapılan geçme sanatıdır. Anadolu camilerinde mükemmel örneklerini gördüğümüz künde-kârî tekniği ile yapılan minberler, kapılar, pencere kanatları gibi yapı elemanları, bina içerisindeki işlevlerinden çok sanatsal nitelikleri ve estetik düzeyleri bakımından önemlidir. Cam süsleme, taş ve ahşap işçiliğine oranla Anadolu camilerinde nadiren karşımıza çıksa da, yakın dönem camilerinde görülmektedir. Çini mozaik İslâm mimarisinde ve sanatında çok önemli bir yer tutan süsleme tekniklerinden biridir. Özellikle Anadolu Selçukluları döneminin simgesel süslemelerindedir. Farklı renklerde kesilen çini parçalarının renklerine göre gruplandırılarak bir motifin veya motiflerden oluşan bir desenin meydana getirildiği çini mozaik sanatı, dış cephe süslemesi olarak kullanıldığı gibi, iç mekânlarda en çok mihraplarda karşımıza çıkmaktadır. Alçı süsleme de İslâm sanatlarının önemli bir kolunu teşkil etmiş ve yine mihraplarda sıkça görülmüş tekniklerdendir. Son olarak tuğla süsleme tekniği de bahsedilmesi gereken süsleme özelliklerinden biridir. Yine Anadolu Selçukluları döneminde sıkça kullanılan bir teknik olarak tuğla süsleme; tuğlaların farklı yönlerde ve açılarda dizilmesiyle oluşturulan bir tekniktir. Bu araştırmanın konusunu teşkil eden Zincirli Camii, inşa tarihi bakımından bir Osmanlı dönemi eseri olsa da camide kullanılan süsleme teknikleri Anadolu Selçuklu dönemi izlerini taşımaktadır.

Zincirli Camii Yazı ve Süsleme Özelliklerinin İncelenmesi

Caminin yapım kitabesi ve vakfiyesi yoktur. Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Emin Efendi tarafından yaptırıldığı camideki Ankara valisi Hurşit Paşa tarafından 1294 H./1879-80 M. yılında yapılan onarımı belgeleyen bir levhadan öğrenilmektedir. Caminin XVII. Yüzyıl ikinci yarısında yapıldığını kabul edebiliriz. Cami 1937 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğüne esaslı şekilde onarılmış, dış cepheleri yeni bir hüviyet kazanmıştır².

Mabed Anafartalar Caddesi'ndedir. Mabedin alt kısmı muntazam Ankara taşıdır (Konyalı, 1978: 104). Mimari açıdan Hacı Bayram-ı Veli Camii'ne benzemektedir. 2001 yılında yapılan onarımlarda caminin duvarları tuğla ile kaplanmıştır. Minare kaidesi yine kesme taştan, gövdesi tuğladan yapılmıştır.

² <http://www.altindag.bel.tr/uygulama/tarih/default.asp?bolum=zincirli> adresinden 12.11.2018 tarihinde alınmıştır.

Resim 2: Zincirli Camii (H. 1294 / M. 1879-80) genel görünüş.

Mabedin minberinde karanfil, lale, erik çiçekleri, gül desenleri kullanılmış ve bunlar hakiki renkleriyle canlandırılmıştır. İbrahim Hakkı KONYALI, Ankara Camileri adlı eserinde minberin sağındaki duvara asılı sekiz satırlık bir talik manzume bulduğunu ve bu manzumede caminin 1297 H. yılında Şeyhülislam Ankaralı Mehmed Emin Efendi vasıtasıyla, Ankara Valisi Hurşit Paşa tarafından tamir ettirildiğini yazmaktadır (Konyalı, 1978: 106). Günümüzde bu manzumeye ilişkin malumat bulunmamaktadır.

Resim 3: Minber üzerindeki geometrik ve bitkisel kompozisyonlar.

Caminin minberindeki bitkisel motifler oldukça canlı renklerle resmedilmiştir. Diğer Ankara camilerinde olduğu gibi ceviz ağacından oyularak yapılan minberin künde-karî işçiliği görece daha sadedir. Kullanılan renkler arasında haki yeşil, narçiçeği, kırmızı ve oksit sarı sayılabilir. Koyu rengin kullanıldığı zeminlerde motiflerin tahrirleri oksit sarı ile çekilerek çiçek desenleri ön plana çıkarılmıştır. Resmedilen çiçeklerin sapları ile arasında kalan boşluklarda

“tirfil” olarak tabir edilen ve boşluk doldurmak amacıyla kullanılan serbest çizgiler ve yer yer noktalar görülür. Minberdeki geometrik formlar 12 köşeli yıldızlar, baklava şekilleri ve asimetrik yıldızlardan müteşekkildir.

Resim 4: Zincirli camii minberi süslemeleri.

Minber kapısında “Ey kapıları açan Allahım, bize de hayrın kapılarını aç” manasındaki dua celi sülüs hattı ile bitkisel bordürlerin iç kısmına yazılmıştır. Ayrıca minber kapısı üzerindeki panoda kelime-i tevhid ve “ya Muhammed” yazısı celi sülüs ile yazılmıştır. Muhammed ismini çevreleyen dokuz rumi motifinin içinde “Allah” yazmaktadır.

Resim 5: Minber kapısı üzerindeki celi sülüs dua.

Caminin mihrabı alçı işçiliklidir. Rumi motiflerden oluşan tepelikler mihrapta üç sıra halinde dizilmiştir. Ortadaki sıra ters durmaktadır. Rumiler ve mihrap yazıları altın yaldız yağlı boya ile renklendirilmiştir. Mihrap alınlığı ile bordür yazısı arasındaki iç bordür kısmında belli belirsiz rumi ve kıvrık dallardan oluşan desen kabartma halinde görülür.

Zincirli Camii mihrabının dış bordüründe Kelime-i Tevhid yazısının sülüs formda uygulanışı görülmektedir. Bu yazıda harekeler mümkün olduğunca kullanılmasına karşılık, birinci alınlık panosunda yer alan Cin Suresi'nden 18. ayetin bulunduğu yazıda pek çok harekenin bulunmaması ve ikinci alınlık panosundaki yazıda “elif”, “lam” gibi dik harflerin birbirine çok yakın kullanımı Selçuklu hat sanatının tipik özelliklerindedir. Mihrapta kullanılan yazının okunuşu yazı türü ve meali aşağıdaki gibidir;

Okunuşu: “İnne'l Mesacide lillahi fela ted'ü maa'llahi ehade.”

Anlamı: “Muhakkak ki bütün mescitler, Allah'a ibadet için kurulmuşlardır. O halde Allah ile beraber başka birine ibadet etmeyin.”

Resim 6: Zincirli Camii mihrabı bordür ve alınlık panoları.

Yapılan onarımlar sırasında mihrabın yenilediği açıkça anlaşılabilir. Bordürde bulunan Kelime-i Tevhid yazısı; kompozisyon bakımından çok daha dolgun bir görünüme sahiptir. Yazı içerisinde bulunan dik veya yuvarlak çizgiler bir araya toplanarak tekdüzelik oluşturmak yerine; olmaları gereken yerde tutularak daha akıcı bir kompozisyon şekillenmiştir. Bu tür sanatlı yazılar özellikle Demircizade Yusuf ve Hafız Osman dönemi Osmanlı hat sanatında karşımıza çıkmaktadır. Anadolu Selçuklu dönemi hat sanatına baktığımızda özellikle

kitabe yazılarında gördüğümüz çok sıkışık veya tam tersi olarak çok seyrek yazı ve hareke kullanımı burada da karşımıza çıkmaktadır. Bu durum mihrabın yenilenmesiyle meydana gelmiş olabileceği gibi, caminin minber süslemeleri, ahşap işçiliği ve desenlerde kullanılan renkler incelendiğinde de karşımıza çıkmaktadır. Yine mihrabın alınlık panolarında yer alan ayetlerde hareketlerin çok zayıf ve tırnak, tirfil gibi süsleme (tezyinî) işaretlerinin neredeyse hiç kullanılmamış olması; bunun yerine panoda yer alan boşlukların çeşitli çiçek ve geçme gibi süslemelerle doldurulması da Anadolu Selçuklu döneminde gelişen ve yaygın olarak uzun yıllarca kullanılan Selçuklu sülüsünün karakteristik özelliklerindedir.

Caminin pencere bordürlerinde rumi dallar içerisinde bitkisel kompozisyon görülür. Pencere alınlığındaysa iki dandanlı çerçeve içerisinde yine kelime-i tevhid kompozisyonu yer almaktadır. Buradaki yazılar günümüze daha yakın bir anlayışta yazılmışlardır. Caminin kapısı üzerinde bulunan besmele ile aynı hattatın elinden çıkmış olması muhtemeldir ve besmelede “Macid” ketebesini okunmaktadır.

Resim 7: Pencere alınlığındaki kelime-i tevhid levhası.

Resim 8: Kapı üzerinde bulunan besmele levhası.

Zincirli Camii'nin tavanı da geometrik formlar içerisinde bitkisel kalemişi süslemeler ve geometrik desenlerden oluşur. Tavan göbeğinde hatayi ve penç motiflerinin etrafını kıvrık dallar sarar ve minberde görülen çiçek motifleri buradaki bordürde de tekrar eder. Bordürün iç kısmında üçgen alanlardan oluşan geometrik parçaların içinde yine pençler ve hatayiler görülür. Göbeğin dışında kalan tavan süslemesinde ise içinde pençlerin ve papatya desenlerinin bulunduğu altıgenlerin etrafında şekillenen altı köşeli yıldız motifleri görülür.

Resim 9: Zincirli Camii tavan süslemeleri.

SONUÇ

İslam mimarisinin gelişim süreci içerisinde günümüze yakın bir tarihte inşa edilmiş olan Zincirli Camii, plân olarak ilk cami planlarına benzemektedir. Kendi döneminde inşa edilen diğer selatin camileri kadar gösterişli bir yapı olmamasına karşılık ait olduğu kültürün hemen tüm süsleme özelliklerini yansıtmaktadır. Dış cephede görülen tuğla süsleme, iç mekânlardaki ahşap, alçı ve kalemişi süslemelerle birlikte iki farklı döneme ait yazı örnekleri yapılan onarımlara işaret ettiği kadar farklı dönemlerin sanat ve estetik zevkini de ortaya koymaktadır. Kullanılan malzemeler, desen, renk, üslup farklılıkları bakımından incelendiğinde Zincirli Camii, İslâmî süsleme sanatlarının kısa bir tarihçesi olarak düşünülebilir. Tüm bu farklılıklarından ziyade yapının asıl dikkate değer olan özelliği, cami içerisindeki süslemeler, bu süslemelerde kullanılan renk tercihleri, bilhassa mihrap yazılarının karakter, form ve estetik hususiyetleri önem arz etmektedir. Bu sayılan noktalar dikkatle incelendiğinde görülecektir ki; Zincirli Camii, Osmanlı döneminde inşa edilen fakat Anadolu Selçuklu sanat zevkini taşıyan bir yapıdır. İnşa edildiği 1879 tarihi ile Anadolu Selçukluları arasında oldukça uzun bir dönem bulunmasına rağmen Zincirli Camii'nin 13. yy sanat anlayışına sahip olması dikkat çekicidir.

KAYNAKLAR

- Can, Yılmaz - Gün, Recep, (2012), *Türk İslam Sanatları ve Estetiği*, Kayıhan Yayınevi: İstanbul.
- Çam, Nusret, (1994), *İslamda Sanat Resim ve Mimari*, Elektronik İletişim Ajansı Tesisleri, Ankara.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, (1978), *Ankara Camileri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Yetkin, Suut Kemal, (1954), *İslâm Sanatı Tarihi*, Cem Yayınevi, Ankara.
- <http://www.altindag.bel.tr/uygulama/tarih/default.asp?bolum=zincirli>, erişim tarihi: 12/11/2018.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cdbfc0cb07126.02502284, erişim tarihi: 14/04/2019.